

Bij veel christenen is de Israëlzondag een kostbare dag in het kerkelijk jaar. Na 2000 jaar omzwerving en na bijna-uitroeiing is het joodse volk weer op de kaart gezet, letterlijk. Israël is weer een land, een natie. Dat geeft hoop, voor het joodse volk zelf, maar zo ook voor alle volken. Laten we daarmee beginnen: de hoop die Israël wekt. God laat niet los wat zijn hand begon!

- Er is nog een reden tot opgewektheid. Van Paulus is vaak gezegd, dat volgens hem God zijn volk heeft losgelaten en met de andere volken is verdergegaan. De kerk in plaats van Israël. Maar de tekst uit de Romeinenbrief die we zojuist beluisterden laat toch een ander geluid horen. De apostel staat veel dichter bij de hoop van Israël dan gedacht werd. 'Het is toch niet zo alsof Gods woord gefaald zou hebben!'

Nu moeten we Paulus natuurlijk eerst vragen waarin dan, volgens hem, Gods woord niet gefaald heeft. Bij Israël en Gods volk denken *wij* al snel aan een etnische groep, mensen die bloedverwant zijn, in welke graad dan ook. Bij joden denken we aan mensen die allemaal een joodse moeder hadden. Maar zegt Paulus dat het *etnische* volk Israël gewoon Gods volk gebleven is, ook na Christus? Volgens hem was Israël nooit zomaar Israël. Er zijn altijd twee Israëls geweest. We hoorden, meteen na de uitroep over het onfeilbare woord van God: 'Niet allen die nazaat van Abraham zijn, zijn kinderen van Abraham'.

We moeten dus even terugschakelen. Wat bedoelt Paulus eigenlijk? Laten we met hem teruggaan naar het Oude Testament, want Paulus is weliswaar Romeins burger, maar ook een geboren jood die onder rabbijnen in Jeruzalem studeerde. Hij beschouwt zichzelf als een Israëliet die zijn eigen bijbel recht wil doen. In de tekst uit de Romeinenbrief legt hij een verhaal uit Genesis uit.

- Wat meteen opvalt is, dat Paulus Isaac het kind van de belofte noemt. Daartegenover noemt hij Ismael, de andere, oudere zoon van Abraham, kind van het vlees. Toch merkwaardig, want kind van Abrahams vlees, dat is toch juist Isaac? Waarom noemt Paulus alleen Ismael zo, en waarom noemt hij Isaac 'kind van de belofte'? Daarmee drukt Paulus niet uit dat Isaac niet Abrahams eigen vlees en bloed is, maar wel, en allereerst, dat hij Isaac gekregen heeft door te vertrouwen op God. Ismael niet.

Maar legt Paulus hiermee Genesis 18 wel goed uit? Als we naar het oudtestamentische verhaal gaan, vinden we een treffende bevestiging van Paulus' uitleg. Allereerst, met de belofte van Isaac geeft God de belofte van een eigen kind in de zin van: eigen vlees en bloed. Dat blijft staan. De vraag is alleen, hoe Abraham dat kind krijgt. En dan komt meteen de tweede betekenis van 'eigen kind' om de hoek kijken.

God wil Abraham een kind geven van zijn eigen vrouw, Sarah. De Heer verbindt zijn belofte aan de verbintenis van mensen, Hij verbindt zijn trouw aan hun trouw. Het eigen vlees en bloed, de vruchtbaarheid en de zegen daarvan, zijn ingebed in de liefde en de trouw van mensen. De vergelijking met Ismael maakt dit heel duidelijk. Want ook Ismael is, gezien vanuit vlees en bloed, volwaardig kind van Abraham. Wij zouden zeggen: Ismael deelt evenveel genen met zijn vader als Isaac. Het verschil zit 'm in de moeder, en het zit niet in haar genen, maar in de relatie die Abraham met haar heeft. Hagar is niet Abrahams vrouw, daarom is Ismael geen eigen kind. Niet zoals God het bedoelde.

Hiermee legt Genesis zelf het verband met geloof. God belooft Abraham dat Hij met Sarah een kind zal krijgen – *geloven* Sarah en Abraham dat? Menselijk gesproken is het eigenlijk onmogelijk, beiden zijn oud geworden. Durven Abraham en Sarah te vertrouwen op de toezegging van God? De zegen van een bloedeigen kind is ingebed in de liefde en trouw van man en vrouw, zei ik, maar nu moet ik aanvullen: deze zegen op de liefde en trouw van man en vrouw is op zijn beurt ingebed in vertrouwen op God, in geloof.

- Dat geloof is geen extra, maar de basis van alles. Paulus maakt dat duidelijk met zijn onderscheid ‘naar de belofte’ (zo is Isaac ontvangen) en ‘naar het vlees’ (zo is Ismael ontvangen). U kent die uitdrukking vast wel: we moeten niet zinnen op wat het vlees wil, maar op wat de Geest wil. Abraham kreeg Ismael door te zinnen op wat het vlees wil. Dat wil niet zeggen: door seksuele lust, maar: door een gebrek aan vertrouwen in God.

Dat dit onderscheid van Paulus ook in het Genesis-verhaal aan de orde is, wordt heel duidelijk als we Abrahams hele leven in gedachten nemen. Waarom is Abraham de vader van alle gelovigen? Vanwege het begin en het einde van zijn levensweg: zijn wegtrekken uit Haran en zijn optrekken naar Moria. Op die twee momenten heeft hij God helemaal gehoorzaamd. Hij verliet zijn land en familie, vertrouwend op God, en hij ontving zijn kind, vertrouwend op God. Maar daartussen zijn er twee andere momenten geweest, momenten die toonden dat Abraham weifelde en niet langer vertrouwde dat God uitkomst zal geven.

Dat gebeurt eerst met zijn vrouw Sarah, toen zij beiden in Egypte waren – kent u dat verhaal? het komt zelfs twee keer in Genesis voor. Het gebeurt later nog eens met het lang verhoopte kind. Abraham kan niet langer wachten op God, en krijgt zo Ismael. Maar God zet door en Isaac wordt geboren, Hij komt er speciaal voor op bezoek. Abraham, die Isaac niet ontvangen heeft in geloof, zal hem moeten teruggeven, om hem opnieuw te ontvangen, en nu echt helemaal in geloof. Dat gebeurt op het scherp van de snede in het offer van Isaac.

Een eigen kind van zijn eigen vrouw door vertrouwen op God – dat was de grote inzet in Abrahams leven. Niet vertrouwen op God, hem niet geloven, dat is zonde. Abraham is niet de vader van alle gelovigen omdat hij een zondeloos mens was, maar omdat hij een mens was die stopte met zondigen.

- We moeten Paulus en het Oude Testament dus iets anders verstaan dan we aanvankelijk dachten. We houden van Israël (en misschien wel zozeer, dat we verwerpen wie Israël verwerpen), maar van wie houden we dan eigenlijk? Als we bij Israël denken aan de etnische groep, ongeacht geloof, hebben we wel Abrahamskinderen voor ogen, maar meer als Ismael, niet als Isaac, of liever: meer als Abraham en Sarah toen zij het godsvertrouwen hadden ingeruild voor menselijke verstandigheid. Met Paulus’ uitdrukking: we zinnen dan te zeer op wat het vlees wil. Dan doen wij westerse christenen heel gemakkelijk. Veel joden doen dat ook.

Maar, zegt u, Gods belofte staat toch vast, en die is toch aan Israël-*Isaac* gegeven? – Jazeker, God neemt zijn *belofte* niet terug. En Hij komt met zijn vervulling. Maar Abraham laat zien dat die vervulling vraagt om geloof, om vertrouwen en de bereidheid Gods wil te doen, ook als die tegen ons natuurlijke gevoel lijken in te gaan. Als dit gehoorgeven niet meekomt, blijft alleen het vlees en bloed over, zonder die zegen en zonder die band die het maakt tot volk van God.

UIT DE LITURGIE *Liederen uit het Nieuwe Liedboek*

Orgelspel en soliste (J.S. Bach uit Cantate 120a de Aria 'Leit o Gott durch deine Liebe')

Groet De Heer zij met u!
Ook met u zij de Heer!

Bemoediging Onze hulp is in de Naam van de Heer
die hemel en aarde gemaakt heeft

Genadeverkondiging

Zingen Psalm 122: 1,2

Gebed

Soliste en orgel (Puccini: het Kyrie uit de Petite Messe Solonelle)

Lezing Romeinen 9: 6 t/m 9 + Gen 18: 1 t/m 14a

Zingen Lied 827

Uitleg en verkondiging

Soliste en Orgel (J.S. Bach, "Vom Gebet: Dir, dir, jehova, will ich singen)

Zingen 8a: 1,2,6

Bloemengroet

Gebed besloten met:

Zo bidden wij U allen tezamen: Heer, ontferm U! (gesproken)
Stil gebed, 'Onze Vader'

Soliste en orgel (Ola Gjeilo: "Ubi Caritas")

Collecte

Zingen 157a: 1,2,4

Wegzending en zegen - indien mogelijk staande (in Transwijk)

Zingen Amen

Orgelspel

Gebed

God, voor veel christenen is de Israëlzondag een feestelijke viering. Maar voor anderen is deze zondag steeds problematischer geworden. Als zij aan Israël denken, zien ze een staat die een grote bevolking binnen de eigen landsgrenzen onderdrukt, door een muur om haar heen te bouwen en haar stelselmatig land af te pakken. Heer, moeten we vandaag vieren of rouwen, is er reden tot hoop of tot verdriet? Of tot beide, tot vreugde én kritiek? Help ons, Heer, de verdeeldheid te boven te komen, allereerst daar in het Midden-Oosten, maar ook hier in ons land, waar twee kampen zijn ontstaan, voor- en tegenstanders van Israël. Ontferm U over ons, *zo bidden wij U allen tezamen...*

Uit de nagesprekken

- Zijn er altijd twee Israëls geweest? Maar is dát geen Platonische of Griekse verdubbeling: een fysiek en een geestelijk Israël? –Nee, omdat het onderscheid tussen de twee Israëls dat Paulus bedoelt, niet het onderscheid tussen fysiek en geestelijk is. Paulus schrijft wel Grieks, maar denkt niet Grieks. In feite zijn wij het, moderne westerlingen, die Grieks denken als we een etnisch volk van God onderscheiden van een spiritueel Godsvolk en dan, voor het geval van Israël, het *etnische* volk als *Godsvolk* zien. Paulus zegt wel dat er een vleeselijk Israël en een geestelijk Israël is, maar daarmee bedoelt hij: er is een Israël dat in zijn fysieke én geestelijke bestaan de twee grote geboden eerbiedigt, en een Israël dat dit niet doet. Het eerste Israël noemt hij, geheel oudtestamentisch, het ware Israël.

Overigens maakt de Romeinenbrief dit onderscheid net iets anders dan de andere kernbrief van Paulus, de Galatenbrief. Romeinen stelt 'naar het vlees' tegenover 'naar de belofte', Galaten stelt 'vleselijk' tegenover 'geestelijk'. In Romeinen gaat het om het ware nakomelingschap, in Galaten om de ware vrijheid. Romeinen 9-11 draait om het volk, de gemeente: wie is kind van Abraham? Galaten draait om de wet, de Thora: wie doet het goede op goede wijze? Romeinen vraagt: leven we wel echt uit Gods belofte, of is het verlangen naar vlees en bloed het sterkst? Galaten: leven we wel uit Gods genade, of laten we ons een juk opleggen? Beide brieven liggen dicht bij elkaar, maar er is ook verschil. In Romeinen 8, het hoofdstuk voor onze schriftlezing, komt het onderscheid vleselijk-geestelijk meer in de betekenis van Galaten voor.

- Een oude dame vertelt dat ze al als meisje meer sympathie voor Ismael had dan voor Isaac. Mag eigenlijk niet, he? Maar *hij* was de dupe. –Ja, Ismael was het kind van de rekening. Een kind kan niets doen aan het gebrek aan vertrouwen van de ouders toen zij het kregen. Maar God houdt daar wel rekening mee. Hij geeft ook Ismael en Hagar een zegen mee. Volgens de toenmalige sociale regelingen was Ismael een volwaardige zoon van Abraham, want een kind gekregen bij een slavin werd beschouwd als een eigen kind. Alleen, God had Abraham een kind van zijn eigen vrouw beloofd. Zijn eigen vrouw die al lang niet meer menstrueerde. Eigenlijk beloofde God Abraham nageslacht 'door de dood heen'.

Laten we even doordenken. Het onderscheid 'naar het vlees/naar de belofte' is dus *niet* hetzelfde is als 'lichamelijk/geestelijk' en *ook niet* hetzelfde als 'bij een ander/bij de eigen partner'. Maar dat betekent dat *het kind* dat ontvangen wordt door niet op God vertrouwende of niet met elkaar getrouwde ouders, in dezelfde startsituatie als een kind dat wel in vertrouwen op God en de trouw van twee mensen ontvangen wordt. Want *het kind* dat 'naar het vlees' ontvangen is kan zelf, net als de ouders, 'naar de belofte leven' óf 'naar het vlees'. Dat kind ondervindt natuurlijk wel de gevolgen die gegeven zijn met de concrete sociale verhoudingen waarin de ouders leven, en in de opvoeding ook de gevolgen van het ongeloof van de ouders – tenzij zij tot nieuw vertrouwen op God komen. Kortom, als kinderen dragen we allerlei erfenissen, maar tegenover God staan we in een fundamenteel vergelijkbare positie.

- Als we bij Israël denken aan joden ongeacht hun geloof, dan vallen daar ook de joden binnen die wel geloven. Dan mogen, ja moeten we hen toch door dik en dun steunen? –Als we hen die Gods geboden houden zien als deel van de anderen die meer of minder bloedverwant zijn, dan mogen we nog steeds het verschil tussen beide niet uitwissen. Soms staan de 'God-vrezenden' in een familie in voor de anderen, zoals vlak na Abrahams bezoek de stad waar Lot woonde niet verwoest zou worden als er behalve Lot nog acht andere rechtvaardigen zouden wonen. Zelfs als de stad niet verwoest was, lag er nog altijd het oordeel over die anderen. Bovendien, als het houden van Gods geboden – geloof en Thora – de kern is van hen die gered worden, dan is dát niet aan één volk gebonden. Dat geeft de joden dus geen principieel *pre* ten opzichte van de andere volken.

Voor een eredienst in de Spieghelkerk in Bussum (18-11-18) heb ik deze preek aangepast, met de volgende aankondiging in het kerkblad De Spieghelingen:

Op 18 november is het op één na laatste zondag van het Kerkelijk Jaar. De laatste zondagen van het Kerkelijk Jaar staan traditiegetrouw in het teken van 'de laatste dingen': einde van de tijd, dag van de Heer, laatste oordeel. Nu is de thematiek van deze 'Voleindingszondagen' in de afgelopen decennia tenminste met één thema verrijkt: Israël. Veel christenen, met name in Nederland, menen immers dat God nog een toekomst voor zijn volk Israël in het verschiet heeft en dat die begonnen is met de oprichting van de staat Israël, zeventig jaar geleden. Zij verwijzen daarvoor naar de oudtestamentische profeten die aangeven dat de eindtijd begint met de terugkeer van de joden naar hun land. Ze verwijzen ook naar Paulus en zijn visie op kerk en Israël. Als we deze aanwijzingen volgen, komen we vooral bij Abraham terecht...

Op 22-11-18 heb ik de preek opnieuw aangepast, nu voor de middagdienst in Godelinde in Bussum, waarin ook het Avondmaal gevierd werd. In deze viering ging het nogmaals om de combinatie: Voleinding(szondagen) en Israël, dit keer ook nog verbonden met een Maaltijd:

Godelinde

Liederen uit het oude Liedboek

Welkom, mededelingen
Orgelspel
Stilte
Bemoediging en groet
Intochtslied 14:1,3,4
Gebed
Bijbellezing Romeinen 9: 6-9 + Genesis 18: 1-10
Lied 3:1,3
Uitleg en verkondiging
Lied 94
Gebed besloten met Stil gebed
Collecten
Viering van het Heilig Avondmaal
Uitnodiging
Tafelgebed
Gemeenschap van brood en wijn
Gebed: Onze Vader
Slotlied 66:3,5,6
Zegen

Uitleg en verkondiging

- Die maaltijd met Abraham en Sara en hun drie gasten – daar gebeurt iets heel bijzonders. Daar krijgen twee oude mensen een toekomst. Meer nog: zij krijgen een toekomst samen. Zij krijgen die in de uiterst persoonlijke vorm van een kind. Er wordt hun een eigen kind, en een volk beloofd.

Als wij, zoveel eeuwen later, daarop terugkijken, doen we dat wetend wat er sindsdien gebeurd is met dat volk dat uit Abraham en Sarah geboren is. Wat is er van de zegen van Abraham en zijn zaad terecht gekomen?

De zegen is wel doorgegaan, maar niet meer voor en door het joodse volk. Zei Paulus dat niet? Zei de apostel niet, dat na Christus andere volken het volk van God geworden zijn? Dat van de stam van het oudtestamentische volk van God de tak van joden die niet in Christus geloven is weggebroken en in plaats daarvan de takken van niet-joden die wel in Christus geloven zijn ingeënt?

Daartegenover is de laatste jaren een andere stem te horen. Die roept dat God trouw gebleven is aan zijn oude volk, aan de belofte die Hij Abraham en zijn nageslacht gedaan heeft. Er is nog een toekomst voor de joden. De terugkeer naar Palestina door de oprichting van de staat Israël is een eerste teken, dat deze profetie in vervulling gaat. De finale is begonnen.

- Dat kind, dat volk dat Abraham en Sarah beloofd is, hoe moeten we dat zien? Mogen joden zich met Isaac identificeren, mogen christenen dat, of allebei? Laten we vanmiddag deze vraag aan Paulus stellen. Romeins burger maar ook een geboren jood die het Oude Testament als zijn bijbel beschouwde: hoe ziet hij het verhaal uit Genesis 18? In de Romeinenbrief verwijst hij ernaar.

Wat in deze verwijzing meteen opvalt is, dat Paulus Isaac het kind van de belofte noemt. Daartegenover noemt hij de andere, oudere zoon van Abraham, Ismael, kind naar het vlees. Dat is merkwaardig, want kind van Abrahams vlees, dat is toch juist Isaac? Isaac is toch Abrahams *eigen* kind? Waarom noemt Paulus *Ismael* 'kind naar het vlees' en Isaac niet?

Met 'kind van de belofte' bedoelt Paulus niet, dat Isaac niet Abrahams eigen vlees en bloed is. Hij bedoelt dat Abraham Isaac gekregen heeft door te vertrouwen op God die dat beloofd had. Bij Ismael was er niet die belofte en ook niet dat vertrouwen.

Maar legt Paulus hiermee Genesis 18 wel goed uit? Ik denk van wel. Zeker, met de geboorte van Isaac belooft God Abraham een eigen kind in de zin van: eigen vlees en bloed. Dat blijft staan. De vraag is alleen, hoe Abraham dat kind krijgt. En dan komt meteen een tweede betekenis van 'eigen kind' om de hoek kijken; een betekenis die wij trouwens zo ook nog kennen.

God wil Abraham een kind geven van zijn eigen vrouw, Sarah. God heeft zijn belofte verbonden aan hun trouwbelofte aan elkaar. De vergelijking met Ismael maakt dit heel duidelijk. Ook Ismael is, gezien vanuit vlees en bloed, volwaardig kind van Abraham. In moderne taal: Ismael deelt evenveel genen met zijn vader als Isaac. Het verschil zit in de moeder. En het zit niet in haar genen. Abrahams kind is bij welke vrouw dan ook evenveel vlees van zijn vlees. Het verschil moet zitten in de relatie die Abraham met de vrouw heeft.

Volgens het toenmalige recht van mannen en vrouwen gold een kind van een slavin als eigen kind. Hier sluit het sociale aan bij het biologische. God gedooft dit gebruik, maar gaat er niet in mee. Hagar is niet Abrahams *vrouw* en daarom is Ismael geen eigen kind in de volle zin. Dat zegt dus niets ten nadele van Ismael, ook niet van Hagar, maar eigenlijk alleen van Abraham en Sarah. Zij verwachtten hun kind niet zoals God het bedoelde.

Op deze wijze legt Genesis zelf het verband met geloof. God belooft Abraham dat Hij met Sarah een kind zal krijgen – geloven Sarah en Abraham dat? Menselijk gesproken is het eigenlijk onmogelijk, beiden zijn oud geworden. Maar durven zij toch te vertrouwen op de toezegging van God? Ik zei: God verbindt de vervulling van zijn belofte aan de vervulling van de trouwbelofte van man en vrouw. Nu moet ik toevoegen, dat de vervulling van de trouwbelofte, op haar beurt, afhankelijk is van hun vertrouwen op God, van geloof.

Paulus maakt dat duidelijk met zijn onderscheid 'naar de belofte' (zo is Isaac ontvangen) en 'naar het vlees' (zo is Ismael ontvangen). Hij zegt het ook wel eens zo: We moeten niet zinnen op wat het vlees wil, maar op wat de Geest wil. Abraham kreeg Ismael door te zinnen op wat het vlees wil. Dat is in onze traditie nogal eens uitgelegd als: door seksuele lust. Maar bij Paulus betekent 'naar het vlees' iets anders, het betekent: door een gebrek aan vertrouwen in God.

- Misschien bekruipt ons opnieuw de vraag of Paulus zo niet te veel in Genesis 18 inleest. Weer denk ik van niet. Dat wordt vooral duidelijk als we Abrahams hele leven in gedachten nemen. Waarom is Abraham de vader van alle gelovigen? Vanwege het begin en het einde van zijn levensweg: zijn weg-trekken uit Haran en zijn optrekken naar Moria. Op die twee momenten heeft hij God helemaal gehoorzaamd. Hij verliet zijn land en familie, vertrouwend op God, en hij ontving zijn kind, vertrouwend op God. Maar daartussen zijn er twee andere momenten geweest, momenten die toonden dat Abraham weifelde en niet langer vertrouwde dat God zal doen wat Hij belooft.

Dat gebeurt eerst met Sarah, toen zij beiden in Egypte waren. Abraham moet tonen dat zij zijn vrouw is, dat hij haar wil houden en daar eventueel de hoogste prijs voor betalen. U moet dat verhaal thuis eens lezen, het komt zelfs twee keer in Genesis voor. Later gebeurt iets vergelijkbaars met het lang verwachte kind. Abraham kan niet langer wachten op God, Sarah ook niet, en zo krijgen zij met Hagar's hulp Ismael. Maar God zet door, Hij komt er speciaal voor op bezoek. Zij krijgen Isaac, samen.

Dus ook bij Isaac was er niet dat vertrouwen op God die hen een eigen kind beloofde. Op het moment van de maaltijd onder de eik van Mamre, leven Abraham en Sarah al jarenlang zonder dit vertrouwen. Zelfs het minnen moet weer opgewekt worden, lacht Sarah. Abraham heeft Isaac niet ontvangen in geloof, daar gaat God hem nog een tweede kans voor geven.

Als Isaac geboren is en een leeftijd bereikt waarop Ismael de woestijn in gestuurd werd, vraagt God Abraham Isaac terug te geven, of liever: om hem opnieuw te ontvangen, nu echt helemaal vertrouwend. Het doel van het offer van Isaac was geen kwelling, God wilde niet de dood van het kind; Hij wilde het niet terugnemen, maar voor het eerst goed geven. Daarvoor is nodig dat Abraham vertrouwt. Dat is de inzet van de klim naar de top van de Moria.

Een eigen kind van zijn eigen vrouw door vertrouwen op God – dat was de grote inzet in Abrahams leven. Abraham is niet de vader van alle gelovigen omdat hij een zondeloos mens was, maar omdat hij een mens was die stopte met zondigen.

- We zijn nu op de gebeurtenissen vooruitgelopen. Laten we nog even teruggaan naar die maaltijd, met Abraham en Sarah en de drie gasten – daar is inderdaad iets bijzonders gebeurd. God is gekomen om zijn belofte te vervullen. Twee oude mensen krijgen een toekomst, een kind, een volk. Daar aan die maaltijd is God er al wel, maar die vervulling nog niet; daar is het de grote vraag: komt Abraham mee, of blijft hij terzijde staan? Komt Sarah mee, of blijft ze in de tent, lachend? Gaan ze het geloven, hoe ongelooflijk het ook klinkt?

Komt u mee aan de tafel van de Heer als Hij u een toekomst biedt waar die menselijk gesproken niet meer mogelijk is? Is het moeilijker om te geloven dat je een kind krijgt als je allebei zeg zeventig jaar bent, dan om te geloven dat er voor jou en je geliefde een leven uit de dood is?

Gebed

Geef ons toekomst, Heer. Houd met ons maaltijd, geef ons hoop, hoe oud we ook zijn, hoezeer we ook twijfelen bij wat U zegt of zelfs moeten lachen om wat U ons belooft. 'Dat kán toch niet?' denken we kijkend naar hoe de dingen meestal gaan. Heer, geef ons zicht op nieuw leven, ook als we niet veel meer zien dan een naderende dood! Dank U wel voor het kind dat U ons gegeven hebt en dat dit nog meer bewaarheid heeft dan wij konden hopen, dank voor Jezus. Ook als we niet konden of willen geloven dat het komen zou, leer het ons nu het gekomen is, leer ons in vertrouwen te ontvangen.